

Ярослав Калакура

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ МАНІПУЛЯЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

У статті аналізується генеза класичної і сучасної російської історіографії під кутом зору формування в ній концепту “одвічних і спільних ворогів Росії і України” шляхом привласнення спадщини Києво-Руської держави, підміни понять, фабрикації джерел, спотворення фактів, поширення міфів, насадження стереотипів мислення з метою маніпуляції історичною свідомістю. Починаючи від М. Карамзіна і М. Погодіна, російські історики створювали і накидали образ ворога на сусідів України та інші країни – Польське королівство, Велике князівство Литовське, Угорщину, Румунію, Австрію, Німеччину, Кримське ханство, Туреччину, Швецію, формуючи міф про те, що єдиним захисником і гарантом існування українського народу є Росія. В часи СРСР насаджувався синдром спільного ворога – “імперіалістичний Захід і США”. Тінь образу ворога падала й на Україну, потенціал якої використовувався в інтересах Росії. Розвінчується курс путінського режиму щодо залучення надбани історичної науки до реалізації агресивної політики Російської Федерації, ідеологічних маніпуляцій на тлі розв’язаної нею окупаційно-гібридної війни проти України.

Ключові слова: російська історіографія, Україна, образ ворога, маніпуляції свідомістю, фальсифікація, спотворення фактів, агресія, гібридна війна.

Спотворення історичної пам’яті, фальшиве трактування минувшини і сьогодення шляхом навмисної підміни або фабрикації джерел, фактів, поширення міфів, формування і насадження стереотипів мислення, складовим компонентом імперської політики Росії та засобом технологій, спрямованих на маніпуляцію історичною свідомістю. Однак було б помилкою думати, ніби фальсифікація історії і створення образу ворога – винахід російської історіографії. Витоки подібних явищ сягають античних часів, творчості Геродота, Фукідида, Лівія, Тацита, візантійських істориків, вони набули поширення в епоху релігійних воєн, хрестових походів, коли під прикриттям історії утверджувалась крайня нетерпимість до іновірців. Традиція конструювання образу ворогів за принципом “ми і вони” у тій чи іншій мірі властива всім історіографіям: як західним, так східним. Вона особливо характерна для військової історії, для супроводу “гарячих”, “холодних” та гібридних воєн, у тому числі й сучасних. Однак, російська історіографія довела технології створення образу внутрішнього і зовнішнього ворога до абсолютизації, не цураючись банальної фальсифікації, відвертої дезінформації, упереджених суджень, брехні, наклепів та інших методів. Крім того, російські історики оголосили монополію на “правдиве” висвітлення не лише своєї історії, але й чужої, включаючи й українську. Після втрати Україною державності та її окупації Росією була вибудована парадигма “спільної історії”, модель якої всіляко насаджувалась і формувала у суспільній свідомості й контент спільного

ворога Росії та України. Фактично Україна опинилася в тіні відповідних імперських стереотипів, що призводило до поширення таких явищ і комплексів як малоросійство, москвофільство та меншовартість. Як зазначав Я. Дашкевич, українці століттями “жили в атмосфері псевдоісторії – кривавих, злочинних “творців історії”, які могли творити історію лише таку, як вони самі – криваву, злочинну” [7, с. 52].

Актуальність означеної проблеми особливо зростає в контексті окупаційно-гібридної війни Росії проти України, в умовах інформаційного суспільства і зумовлюється кількома чинниками: по-перше, сформований російськими істориками та представниками інших наук “образ ворога” реанімується на сучасному етапі і служить прикриттям агресивної політики Росії, активно використовується засобами масової інформації як інструмент мобілізації населення для боротьби із зовнішніми загрозами, нав’язування суспільству почуття незахищеності, негативного ставлення до інших країн, зокрема до України і її союзників, відвернення його уваги від внутрішніх кризових проблем. Методики формування образу ворога в історіографії успадкував та удосконалив путінський режим Російської Федерації і активно застосовує її у розв’язаній ним етнічній війні проти України, яка набула окупаційного характеру та міжцивілізаційного зіткнення; по-друге практика спотворення та фальсифікації в російській історіографії історичної правди тривалий час замовчувалася і ще не отримала належного аналізу та висвітлення у вітчизняній історіографії; по-третє, аналіз і розвінчування технологій і методів конструювання образу ворога, в тіні якого, зазвичай, опинявся й український народ на різних етапах історії, дозволяють відтворити правдивий і об’єктивний погляд на історію народів і держав, з якими Україна розвиває партнерські та дружні відносини. Все це актуалізує необхідність аналізу російської історіографії під таким кутом зору і надає свіжості пропонованій студії.

Не менш актуальною видається й авторська мета, яка полягає в тому, щоб з’ясувати історіографічну сутність поняття “образ ворога”, виявити особливості його генези в російській історіографії, розкрити мотиви, методи та засоби поширення образу ворога на Україну та інші держави. Ця мета реалізується з урахуванням уже опублікованих праць як з погляду сутності самого поняття “образ ворога” [22], так і студій, присвячених спростуванню різного роду фальсифікацій і спотворень російською історіографією історичної правди стосовно України та інших країн [1]. До статті залучені деякі маловідомі історіографічні джерела з класичної та сучасної російської історіографії, праці українських істориків, власні спостереження.

Погляд на генезу маніпулятивного спрямування російської історіографії в її прагненнях формувати образ внутрішнього і зовнішнього ворога з висоти ретроспекції дає підстави стверджувати, що витoki цього явища сягають часів зародження і формування Московської централізованої держави, переписування кийвських, галицько-волинських, литовських та інших літописів з метою обгрунтування та реалізації ідеї “собіранія ісконно русских земель” і привласнення кийвської історичної спадщини. В контексті створення образу ворога в російській історіографії можна виділити щонайменше чотири періоди: 1-й – зародження історичних знань у Росії (XVIII – перша чверть XIX ст.), представлений творами М. Карамзіна, В. Татищева, М. Погодіна, І. Щербатова та ін.; 2-й – формування і утвердження імперської російської історіографії (30-ті рр. XIX ст. – 1917 р.), репрезентований творчістю М. Данилевського, К. Кавеліна, М. Кареева, В. Ключевського, С. Платонова, В. Сергеевича, С. Соловйова, Н. Тихомирова, А. Шапіри та ін.; 3-й – насадження марксистської історіографії в Росії (20-ті – 80-ті рр. XX ст.), пов’язаний з іменами як поміркованих істориків (Є. Городецький, Б. Греков, А. Гуревич, І. Ковальченко,

М. Покровський, Є. Тарле, М. Тихомиров), так і заподаних борців за партійність історіографії (О. Бубнов, М. Волін, М. Дружинін, О. Зевельов, І. Мінц, В. Невський, М. Нечкіна, А. Панкратова та ін.) ; 4-й – постсовєтська російська історіографія (з 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні). Він, як і попередні, суперечливий і неоднозначний, характеризується як частковим очищенням історіографії від нашарувань сталінізму (Ю. Афанасьєв, А. Піонтковський, Ю. Поляков, О. Сахаров, Л. Сідорова, Т. Таїрова-Яковлева, Ю. Фельштинський, О. Чернобаєв та ін.), відкритою критикою путінського режиму (А. Зубов, Є. Панасенков, М. Соколов та ін.), так і консервацією великодержавницьких стереотипів (В. Бутромєєв, О. Данілов, В. Кравцов, С. Кремльов, Н. Нарочицька, О. Романов та ін.) [28].

Ідейним, методологічним та інституційним підґрунтям формування, розвитку і успадкування концепції ворожого оточення Росії та конструювання образу ворога стосовно сусідніх та інших народів стала низка постулатів, зокрема: а) повна залежність продукування історичних знань та інтелектуальної діяльності істориків від влади, яка, як відомо, органічно випливала із політичної системи і організації суспільства. Рід Рюриковичів оголошувався спадкоємцем династії Римського імператора Августа, а за Судебником 1497 р. вся влада в Московії зосереджувалась у руках Великого князя, який спирався на два дорадчих органи – Боярську Думу і Освячений собор на чолі з митрополитом. У цьому одна з корінних відмінностей Московської централізованої держави, яка виросла, за словами Г. Вернадського, безпосередньо із системи татаро-монгольської влади, успадкувала її засади [4, с. 241–243] і орієнтувалась на візантійську традицію злиття державної і релігійної системи влади (культ імператора, освячуваний церквою), від західних держав, які формувались на основі раціоналізму. Від Івана Грозного, якому М. Карамзін присвоїв титул першого царя Івана IV, і запровадженій ним опричнини встановлюється деспотизм одноосібної влади і контроль за створенням літописів, а згодом й історичних праць. Очевидно, не було випадковим, що М. Карамзін, призначений Олександром I придворним історіографом, присвятив свою “Историю государства Российского” “Государью Императору Александру Павловичу Самодержцу Всея России”, зазначивши, що “історія народу належить цареві” [9, с. 3]. Подібну думку висловлював й М.Погодін, вважаючи, що історія має бути “охранительницею і блюстительницею общественного спокойствия” [16, с. 16]. Звідси впливає відомий афоризм: “Росія – країна з непередбачуваним минулим”, оскільки кожен новий правитель вимагав переписати історію на свій лад. Більше того, нинішній режим Путіна намагається управляти минулим, у законодавчий спосіб регулювати історичні інтерпретації; б) привласнення історичної, культурної та духовної спадщини Києво-Руської держави, назви Русь, “переписування” княжих літописів, сповідування гасла “Вся Русь має стати Московією”, а звідси реалізація згадуваної ідеї “собіранія Русской землі” (термін запровадив М. Соловйов), що супроводжувалось накиданням образу ворога на всіх “інородців” – половців, печенігів, хазарів, кримських татар, нагайців і т.д., приєднанням силою зброї до Московії і повним знищенням самоврядності міст Белгорода, Брянська, Коломни, Костроми, Новгород, Пермі, Пскова, Ростова, Рязані, Смоленська, Твері, Ярославля та ін.; в) релігійно-політична ідея величчя і “богообраності” москвитів (народ-богоносець), одержавлення імперської концепції “Москва – третій Рим”, висунутої московським монахом сербського походження Філофеєм після падіння Константинополя (1453 р.) і висловленої таким чином: “два Рими впали, третій стоїть, а четвертому не бути” [26, с. 184], а відтак анексія українського православ’я (1686 р.). Вірячи у російське месіанство, М. Погодін високомірно і критично ставився до шведів, датчан, австрійців, німців, французів, іспанців, італійців, англічан, клеймив невдячних європейців за

європи зовнішньої політики Росії і повністю перекладав вину за них на країни Європи [17, с. 186]. Цю ідеологему трансформували на свій лад більшовики: мета – світова революція і комунізм; месія – пролетаріат. –

Ці та інші постулати послужили ідейним підґрунтям, на якому проростало прислужництво істориків владі, зародилася традиція формування образу ворога, яка перекочувала в імперську, а відтак у советську історіографію. Різниця полягала лише в тому, що замість формули С. Уварова “Православне. Самодержавне. Народність” було взято партійно-класовий підхід, комунізм, інтернаціоналізм та атеїзм. Манія загроз, небезпеки і пошуку внутрішнього і зовнішнього ворога – “вороги народу” і “світова буржуазія” – слугувала комуністичному режиму ідейним обґрунтуванням “загострення” класової боротьби, подолання буржуазної ідеології і націоналізму, розгортання репресій, голодоморів тощо. Гасла “хто не з нами, той проти нас”, “якщо ворог не здається – його знищують” стали ідеологічною основою формування образу ворога в особі оточуючих СРСР зарубіжних країн, Англії, США, Антанти, НАТО і т. д. [20], який мала сповідувати й УРСР, історія якої штучно вписувалась у російсько-більшовицький історичний процес. Українська революція 1917–1921 рр. оголошувалась буржуазно-націоналістичною і трактувалась як контрреволюція, виправдовувалась російсько-більшовицька окупація України, втягування її до Союзу РСР, а відтак і в орбіту його геополітичних інтересів. Орієнтація на світову революцію в різних модифікаціях і кон’юнктурний підхід до оцінки зарубіжних країн був характерним для часів сталінізму, хрущовської відлиги та брежнєвщини.

Міф про велич Російської держави, закладену на фундаменті Київської Русі в часи Василя II в Московії, одним із перших спростував М. Грушевський, показавши, що ця модель могутності і традиційна схема російської історії науково не доведені, вони штучно накладалася на привласнену київську історичну спадщину і нав’язувалися суспільній думці [5, с. 77–80]. Возвеличування Московії супроводжувалось приниженням та очорненням інших народів і держав, запереченням окремішності України. Конструювання російської історії на вигадках, міфах і легендах мало за мету було заглибити її в найдавніші часи, пов’язати її з античними цивілізаціями. Один із таких міфів: “Кієв – мати городов русских” був вибудований на фальшивому трактуванні “Повісті минулих літ”, адже цей вислів не мав ніякого відношення до Московії. В. Татищев, наприклад, стверджував, що російська історія починається з часів Київської Русі [24, с. 157–158]. Ця думка мала своїх попередників і була підхоплена багатьма наступниками. Зокрема, О. Манкієв опублікував написану в 1770 р. книгу князя А. Я. Хілкової “Ядро российской истории” з передмовою Г. Ф. Миллера, в якій Київська держава трактувалась як ядро російської історії [13]. Її активно відстоював основоположник концепції євроазійства М. Трубецької, наголошуючи, що основа російської держави була закладена в Київській Русі. При цьому автор не заперечував, що територія сучасної Росії складала більшу частину

Монгольської імперії, заснованої Чингісханом [27]. Від неї Росія перейняла традицію “звільняти народи” і накидати на них рабство. Агресивний, загарбницький характер зовнішньої політики Московської держави, а відтак Російської імперії отримав позитивну оцінку у працях М. Карамзіна, С. Солойова, В. Юпочевського та ін. У різних модифікаціях подібні “теорії” тиражуються й сьогодні.

Сказане стосується й терміну “Мала Русь”, запровадженого ще в XIV ст., і створення на його основі міфу про Україну як історичну складову території Великої Русі, а значить і про спільну історію. У такий спосіб у російській історіографії поступово формувалася і накладався суспільству стереотип про

могутність Росії, постійні загрози, а відтак і про “одвічних ворогів”. Після так званого “возз’єднання” України з Росією (1654 р.) ці постулати набули характеру державної доктрини, з якої випливали ідеологічні міфи про “старшого брата”, “слов’янську єдність”, “руській мір” та про “спільного ворога” України і Росії. Починаючи з С. Татіщева, М. Карамзіна і М. Погодіна, російські історики створювали і накидали образ ворога як на сусідів України, на народи, які нерідко виступали союзниками або й оборонцями українського народу – Польського королівства, Великого князівства Литовського, Угорщини, Румунії, Австрії, Німеччини, Кримського ханства, Туреччини, Швеції та ін., так і на саму Україну. У такий спосіб формувався стереотип про те, що єдиним захисником і гарантом існування України є Росія.

У цьому зв’язку варто докладніше зупинитись на ставленні російських істориків до сусідів України, насамперед до Польщі як “історичного ворога Росії”. В. Татішев, М. Погодін виводили коріння антипольських настроїв із ставлення православ’я до католицької віри, вдаючись до довільного трактування фактів, відомостей давніх літописів і усної творчості. Зокрема М. Карамзін, який походив із татарського роду Кара-Мурзи (з Криму) і був прихильником братства слов’ян, зазначав, що поляки ніколи не будуть росіянам ні щирими братами, ні вірними союзниками [10], а Польщу вважав “хворобою на тілі слов’ян”, [11, с. 126] Подібну ідею підтримували В. Ключевський, С. Соловйов, а відтак С. Платонов, М. Покровський та ін., які хоч і вважали погляди попередників архаїчними, але щодо зовнішньополітичних орієнтирів продовжували відносити Польщу до “історичних ворогів” Росії. Під кутом ворожого ставлення до Речі Посполитої оцінювалась й Берестейська унія 1596 р. Аналізуючи добу “смути” і російсько-польську війну 1609–1618 рр., В. Ключевський декілька разів наголошував на спільних діях козацьких і польських “шайок”, дніпровських і вісянських “отбросов”, підтримуваних Швецією, з метою заволодіти Кремлем і викликати колапс Московської держави [10, с. 32–54]. Контекст “історичного ворога” слугував обґрунтуванням ключової ролі Росії у чотирьох поділах Польщі (1772, 1793, 1795, 1939), зрештою і в повоєнній окупації та насадженні там просталінського режиму. Не випадково, советська історіографія розглядала Польщу як форпост наступу антикомунізму і латинства. У цьому зв’язку можна згадати лідера відродження Польщі, маршала Юзефа Пілсудського, ім’я якого тривалий час вживалося не інакше як “фашистський диктатор”. Недовір’я та підозрілість у ставленні до Польщі зберігались і після 1948 р., коли там реально був насаджений просоветський режим. Воно не змінилося і в путінській Росії, яка дорікає Польщі як за участь у НАТО, так і за активну підтримку України в її євроінтеграції.

Поряд з Польщею, як історичним ворогом, у російській історіографії подібне місце посідає Швеція – “ворог одвічний”, починаючи з Новгородської республіки XIII ст. і Московського князівства XV ст. [24, с. 44–47]. За підрахунками російських істориків, Росія брала участь у 18 війнах проти Швеції, 12 з яких оцінюються як переможні. Серед аргументів такої оцінки фігурує відомий факт про причетність шведського короля Карла XII до обрання Станіслава Лещинського польським королем і Великим князем Литовським як союзників Швецією у війні Росії 1708–1709 рр., яку вона вела за встановлення повного контролю над Фінською і Ботнічною затоками і в результаті якої до імперії була приєднана Фінляндія. З цією війною, зокрема з битвою під Полтавою, пов’язана трьохсотлітня мазепофобія в Росії, започаткована анафемою гетьману І. Мазепі у відповідь на його виступ на боці Швеції. У цій війні Росія намагалася зіштовхнути Данію і Швецію, нацькувати на останню Пруссію, Англію та Францію. Це підтверджують відомості, які наводить

С. Соловійов [21].

Якщо Швеція – “ворог одвічний”, то Туреччина (Османська імперія) разом зі своїм васалом Кримським ханством – “кровний ворог”. Вороже ставлення до неї започаткувало завоювання татарських ханств, яке С. Платонов розглядав як вияв “гідності московських урядів”, наголошуючи на значенні захоплення Казані, а відтак всього Поволжя аж до Астрахані, завдяки чому ці землі стали “русской страной” [15, с. 66–70]. М. Данилевський обґрунтовував слов’янське походження Константинополя і вважав його частиною православного світу як і “ісконніє Галіцію, Угорскую Русь, Королівство Чехо-Морава-Словаков, Королівство Сербо-Хорвато-Словенское, Королівство Булгарское, Королівство Румінское, Королівство Мадярьське і Царградський округ [6, с. 366–368, 400–401].

Насадження антитюркських настроїв потягнуло за собою погіршення відносин Росії з Кримом, так і Туреччиною. М. Погодін розглядав війни проти Османської імперії як “священну місію”, продиктовану Божим провидінням, і закликав Росію до хрестового походу проти “невірних”, щоб добитися знищення турецьких володінь у Європі і звільнити святі місця з-під влади невірних [17, с. 186]. Д. Бухаров, аналізуючи взаємини Росії з Османською імперією і Туреччиною, відштовхувався від воєн із Золотою Ордою і називав 2 московсько-турецькі і 10 російсько-турецьких воєн, у т.ч. компанію Петра I за Азов, війну Катерини II за приєднання Криму, Кримську війну 1853–1856 рр. та ін. [4] В. Ключевський, попри певні розходження зі своїми попередниками в оцінках внутрішньої Росії, солідаризувався з ними у підходах до її зовнішньої політики, у негативному ставленні до західних держав. Наприклад, шукаючи аргументи для виправдання загарбницьких воєн Росії стосовно Туреччини, її прагнень приєднати Крим, він називав його “розбійницькою берлогою”, а їх жителів “степовими хижакми” [11, с. 147–374].

Це лише невелика децизя фактів, якими придворні російські історики намагалися виправдати загарбницьку політику Росії і довести “міролюбивість руських”, які, мовляв, завжди вели оборонні війни і ні на кого не нападали. В зарубіжній історіографії фігурує так званий “Заповіт Петра” [29, с. 663–668], від якого намагаються відхреститися сучасні російські історики, оскільки в ньому говорилося, що Росія має перебувати у стані безперервної війни, завоювати Швецію, Польщу і Туреччину, взаємонацьковувати європейських монархів і після цього окупувати Італію, Іспанію та Францію. Насправді, Росія упродовж всієї історії це і робила, була державою-агресором і загарбником, що дозволило їй шляхом кровопролитних воєн захопити майже шосту частину світової суші, яка їй не належала. Як доповідав у 1900 р. генерал О. Куропаткін Миколі II, за минулі 200 років, тобто XVII і XVIII ст., Росія 128 років була в стані війни, з яких 5 років – вела оборонні війни, а 123 – завойовницькі [12]. Якщо до цього додати XX і початок XXI ст., то кількість загарбницьких воєн і бойових дій, які вела Росія, збільшиться ще на півсотню.

Торкаючись воєн Росії, не можна оминати замовчувані у російській історіографії московські стратегії у 10 війнах проти України, на які звернули увагу науковці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [2]. З поміж них автори виокремили такі як: спроба видати вторгнення Росії в Україну як внутрішній конфлікт (1500–1503, 1507–1508, 1658–1659, 1917–1921), риторика про захист православ’я (“русского міра”), ставка на “п’яту колону” (1500–1503, 1507–1508, 1632–1634, 1917–1921), тактика випаленої землі (1512–1522, 1708–1709) та ін. У різних комбінаціях ці стратегії застосовуються і в так званій гібридній, а фактично етнічно-окупаційній війні, розпочатій РФ у лютому 2014 р., яка триває й досі. Немає сумніву, що ця війна є спробою запобігти остаточне відторгнення

України від “руського міра”, перешкодити її євроінтеграційному вибору. Успадкувавши традиції попередніх воєн проти України, режим Путіна намагається видати спецоперацію Росії щодо окупації Криму як “захист” російськомовного населення і його “прагнення” увійти до складу РФ, заперечити свою участь у підтримці сепаратистських сил і бойовиків на Донбасі, видати війну як внутрішній “громадянський конфлікт”, вдається до шантажу і дезінформації світового співтовариства.

У масштабній кампанії засмічування мізків сучасного молодого покоління Росії активно використовуються сформовані століттями міфи та ідеологічні штампи, які вже увійшли в російські навчальні підручники [14]. З 2015 р. в РФ, за пропозицією В. Путіна, запроваджено стандарт і єдину концепцію підручників з історії, видання яких доручено лише трьом видавництвам: “Просвещение”, “Дрофа” і “Русское слово” (37 підручників було вилучено із федерального переліку за допущені “помилки”). Ці міфи тиражуються також у численних “наукових” публікаціях [20]. Нагадаємо найбільш поширювані спотворення історичної правди стосовно України, оскільки вони формують ворожий образ українського народу: Київська Русь сформувалася як “древнерусское государство” і поклала початок “русской народности” і “русской государственности”; продовжувачами Київської Русі стали “Владіміро-Суздальське князство”, а відтак Московське царство; термін “Україна” означає “окраїна Росії”; спільне історичне минуле і спільна боротьба із зовнішніми ворогами були причиною і мотивом “воз’єднання” України з Росією 1654 р.; діяльність Петра I і Катерини II мала “позитивне значення для захисту українського народу від турецько-татарських феодалів; “гетьмани-зрадники” І. Виговський, М. Дорошенко та І. Мазепа намагалися “відірвати Україну від Росії”; проголошення в 1918 р. незалежності України було “проявом сепаратизму”; Українська Центральна Рада підписала “ганебний” Брестський мир, у результаті якого німецькі війська окупувала

Україну; “Красная армія” в 1918–1920 гг. “звільнила” Україну; входження України до СРСР стала великим благом для українського народу; керівники ОУН С. Бандера, А. Мельник і Р. Шухевич були “агентами німецької розвідки” і т.д. У такому дусі інтерпретуються події аж до сьогодення, включаючи й відновлення незалежності України в 1991 р., яка оцінюється як “неприродне утворення, приречене на загибель”. Ці та подібні інсинуації багато в чому співзвучні із зловісними тезами ЦК КПРС до 300-річчя воз’єднання України з Росією, в яких лідери Української революції 1917–1920 рр. були названі “платними агентами імперіалізму” [25, с. 11–13].

У часи СРСР в Росії насаджувався синдром спільного для всіх республік, включаючи УРСР, ворога – “імперіалістичного Заходу і США”. Падіння тоталітарних режимів у країнах так званої соціалістичної співдружності, розпад совєтської імперії, відновлення в 1991 р. державної незалежності України відкривало реальний шанс для виходу не тільки з-під безпосереднього керівництва СРСР, але й з тіні його політики образу ворога. Однак це не входило у плани спадкоємця СРСР – Російської Федерації, свідченням чого стала політика путінського режиму, який повернувся до старих, але більш витончених методів формування образу ворога США, країн НАТО, а також СС, використовуючи не тільки засоби масової інформації, але й праці істориків.

Намагаючись поставити інтелектуальний та інформаційний потенціал України на службу великодержавним інтересам Росії, російська історіографія продовжувала конструювати образ спільного ворога, але після Євромайдану, який підтвердив європейський та євроатлантичний вибір українського народу, образ ворога проектується на Україну. Цей поворот має свою історію і певні мотиви. Починаючи з 1991 р., РФ різними засобами та способами добивалася

пріоритету проросійського вектору зовнішньої політики України, намагалася утримати під своїм контролем всі ключові сфери її внутрішнього життя: політичну, економічну, військову, збергти єдиний інформаційний, науковий і культурний простір, включаючи й міф про так звану “спільну історію України і Росії” та однакову історичну пам’ять. Апеляцію “до історії” активно використовують пропутінські ідеологи у маніпулятивних технологіях окупаційно-гібридної війни проти України як спосіб легітимації окупаційної політики в Криму і на Донбасі, як інструмент її дестабілізації і дезінтеграції, компрометації її політики, зриву євроінтеграційного вибору. Тому й не випадково робилися спроби залучити українських істориків до підготовки “спільних” підручників з історії України під контролем Інституту російської історії РАН. До речі, Москва виношувала план створити єдиний підручник з історії для країн СНД, але й він провалився. Ось чому завдання українських істориків давати гідну відсіч цим і подібним намірам, спрямованим на фальсифікацію української історії, розвінчувати різноманітні інсинуації щодо України, враховуючи при цьому їх маніпулятивну роль у поширенні брехні та розпалюванні ворожнечі до неї. За результатами опитування компанії “Левада-Центр” у травні 2015 р. 59 % росіян заявили, що вони ставляться до України загалом дуже погано. За ворожістю Україна поступається лише США [30]. Водночас насторожує, що в українському соціумі не мало малоросів, маргіналів, людей, для яких росіяни – все ще “старший брат”.

Підсумовуючи розгляд означеної проблеми, можна зробити наступні узагальнення та висновки. Перший. Поняття “реальний ворог” і “образ ворога” не тотожні, але взаємопов’язані. Під останнім розуміють історичний або соціально-політичний міф, покликаний формувати і викликати почуття ненависті до того чи іншого народу, країни або й людини. В історіографічному вимірі він може мати два значення: а) реальний, науково обґрунтований і доведений; б) уявний, придуманий, штучно сконструйований. Російська історіографія підтверджує, що функціонування образу ворога в історіописанні характерне, як правило, для країн з тоталітарними режимами, які потребують підтримування в суспільстві атмосфери постійної мобілізації і психологічної напруги, а тому вдаються до демонізації внутрішнього або зовнішнього ворога.

Другий. Осмислення сутності та призначення уявного образу ворога засвідчує, що технології його створення особливо характерні для російської історіографії, яка впродовж століть послуговувалась ним для виправдовування агресивної політики “обложеної фортеці” Московської/Російської держави, перманентних воєн, спрямованих на захоплення чужих територій. Більшість російських істориків, починаючи з С. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна і закінчуючи сучасними прислужниками путінського режиму, формували і продовжують утверджувати у свідомості стереотипи образу історичних ворогів насамперед тих країн або груп, які стримували імперіалістичні устремління Росії. Засвоєні стереотипи, методи та засоби поширення образу ворога, в т. ч. й України, передаються від покоління до покоління з метою маніпуляції суспільною свідомістю.

Третій. Перекручування історичної правди в російській історіографії, моделювання образу ворога, маніпуляції свідомістю найчастіше використовується для відвернення уваги від внутрішніх проблем та інтелектуально-психологічного тиску на інші країни. Однак, як засвідчує світовий досвід, формування образу ворога, психології ненависті, погляду на оточуючий світ як ворожий веде до деформації ідентичності і не може згуртувати націю, об’єднати народ, він неминуче поглиблює розкол суспільства, симптоми якого цілком очевидні в РФ. Не допоможе цьому і запропонований В. Путіним закон “Про російську націю”, адже вона успадкувала і усугубила всі

хвороби Російської імперії та СРСР.

Четвертий. У новітній історіографії та пропаганді сучасної Росії простежується намагання замовчувати, применшувати або й відбілювати злочини царизму і комунізму по відношенню до України та інших держав, виправдовувати розширення кордонів, геополітичні зазіхання і територіальні претензії до них. Російські газети, телебачення, соціальні мережі Інтернету працюють у режимі війни проти України. Вони переповнені матеріалами про “українських фашистів”, “націоналістів”, бандерівців”, які, мовляв, становлять загрозу Росії. Все це потребує відповідного реагування з боку українських істориків і медіа. Мова йде не тільки про послідовне викриття та аргументоване спростування цих і подібних фальсифікацій російських істориків і путінської пропаганди, але й про необхідність належної контрпропаганди, формування і утвердження українського бачення історії Росії, розвінчування її імперіалістичної політики стосовно України та інших держав.

Список використаних джерел

1. Білінський В. “Країна Моксель або Московія” – У 3 кн. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008, 2009: Кн. 1. – 376 с.; Кн. 2. – 320 с.; Кн. 3. – 320 с.; Касьянов Г., Смолий В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. – К.: ІУ НАН України, 2013. – 128 с.; Методи фальсифікації історії Росії–України з боку Росії. Казки про Чингісхана, Батия і т. д. // Режим доступу: zrada.org / historija; Журавков В. “Гібридна війна Росії проти України у Донецькій та Луганській областях (Електронна версія). – К, 2015. – 268 с.: Режим доступу: www.luci.kiev.ua/info/images. 2. “Братія” навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. – К.: ІУІД ім. М. С. Грушевського, 2016. – 248 с. 3. Бухаров Д. Н. Россия и Турция: Исторический очерк (Воспроизведено изд. 1878 г.). – М.: “Книга по требованию”, 2011. – 240 с. 4. Вернадский Г. Монголы и Русь / Перевод с англ. – Тверь: ЛЕАН, 1997. – 476 с. 5. Грушевський М. С. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Грушевський М. С. Тв. у 50 т. – Т.1. – Л.: Світоч, 2002. – С. 75–83. 6. Данилевский Н. Я. Россия и Европа.– М.: Книга, 1991. – 573 с. 7. Дашкевич Я. Росія, Україна та союзи 1919–1922 рр. // Україна вчора і нині. – К.: Б.в. – 1993.– 192 с. 8. Карамзин Н. М. История государства Российского. – В 12 т. – Т.1. – М.: Наука, 1989. – 643 с. 9. Карамзин Н. М. Письмо к императору Александру I после разговора с ним о Польше в 1819 г. О древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. – Берлин: Schneider, 1862.– 223 с. 10. Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т.5.: Курс русской истории. – М.: Мысль, 1987. – 476 с. 11. Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т. 9: Курс русской истории. – М.: Мысль, 1987. – 526 с. 12. Манкиев А. Ядро Российской истории. – М.: Книга по требованию, 2011. – 420 с. 13. Див.: Миронов В. Россия: вечный бой // Русский вестник. – 2015. – 19 июня. 14. Пашков Б. Г. Итория России с древнейших времен до конца XVII века. Учебник для 6–7 кл. – М.: Дрофа, 2003. – 362 с.; История России: учебник для вузов. 3–изд. перераб. и доп. – М.: Проспект, 2006. – 528 с.; Данилов Д. Д. История России в XX – начале XXI века: Учебник для 9 кл. – М.: Просвещение. – 2014. – 223 с.; История России. XX – начало XXI века. Базовый уровень. 11 класс. / А. А. Левандовский и др. – М., 2013.– 384 с.; История России: учебник / Ш. М. Мунчаев и др. – М.: Норма, 2015. – 608 с. та ін. 15. Платонов С. Ф. Учебник русской истории. – СПб.: Наука, 1994. – 430 с. 16. Погодин М. П. Историко-критические отрывки по русской истории. – В 2 кн.–Кн.1. – М.: Тип. Августа Семена, 1846. – 427 с. 17. Погодин М. П. Историко-политические письма и записки в продолжение Крымской войны (1853–1856). – М.: Изд.-во В. М. Фриша, 1874. – 388 с. 18. Погодин М. П. Параллель русской истории с историей европейских государств относительно начала // Историко-критические отрывки. – В 2 кн. – Кн.1.– М.: Изд.-во МГУД946. – 312 с. 19. Погодин М. П. Сочинения. В 5 тт. – Т. IV. М.: Изд. Синод. 1874. – 388 с. 20. Павличкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 10000 лет в минах, датах, фактах. – Справочник. – В 3 вып. – М.:Международные отношения, 1992, 1995,1999. – Вып. 1. – 288 с.; Вып. 2. – 782 с.; Вып. 3. – 672 с. 21. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. В 18 т. – Т. 6. – М.: Колокол – Пресс, 1997. – 687 с. 22. Скрынников Р. Г. Царство террора. – М.: Наука, 1992. – 572 с.; Фатеев А. В. Образ врага в советской пропаганде. 1945–1954 гг. – М.: ИРИ РАН, 1999.– 261 с.; Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М.: РОССПЗН, 1999.– 435 с.; її ж. Противники России в войнах XX века (Эволюция “образа врага” в сознании армии и общества). – М.: РОССПЗН, 2006. – 288 с.; Светлов Р. Друзья и враги России. – М.: Амфора, 2002. –

174 с.; Гудков Л. Идеологема “врага”: “Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // Образ врага / Сб. ст. – М.: ОГИ, 2005. – С. 7–79; Бушков А. Россия, которой не было. Славянская книга проклятий.– М.: ЗАО “ОЛМА”, 2011. – 544 с.; Дашкова П. Образ врага. – М.: АСТ, 2015. – 576 с.; Трубецкой Н. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – М.: Директ–Медиа, 2015. –151с. та ін. 23. *Татищев* История Российская. – В 7 т. – Т. 2. – Л.: Наука, 1968. – 332 с. 24. *Татищев С. С.* Дипломатические беседы о внешней политике России. 1890 г. – М.: Изд–во “І. N. Skorohodov”, 2012. – 210 с. 25. *Тези* про 300–річчя возз’єднання України з Росією. Схвалені ЦК КПРС. – К.: Політвидав України, 1954. – 28 с. 26. *Тимошина Е. В.* Теория “Третьего Рима” в сочинениях “Филофея цикла”// Правоведение. – 2005. – №4. – С. 181–208. 27. *Трубецкой Н.* Наследие Чингисхана.– М.: Эксмо–Пресс, 2012. – 336 с; його ж. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – М.: Директ–Медиа., 2015. – 136 с. 28. *Шануро А. Л.* Русская историография с древнейших времен до 1917 в. – М.: Изд–во “Культура”, 1993. – 761 с.; Историография истории России: Учебн. пособие / Под ред. А. А. Чернобаева. – Изд. 2–е. переработан. и доп. – М.: Юрайт, 2015. – 552 с. та ін. 29. *Subntelny O.* “Peter 1s Testament”: A Peassesment // Slavic Review. – 1974. – №4. – 760 p. 30. *Режим* доступу: <http://www.books.google.com/ua>.

Ярослав Калакура

КОНСТРУИРОВАНИЕ ОБРАЗА ВРАГА КАК ТЕХНОЛОГИЯ МАНИПУЛЯЦИЙ РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ И ПРОПАГАНДЫ

В статье анализируется генезис классической и современной русской историографии с точки зрения формирования в ней концепта “вечных и общих врагов России и Украины” путем присвоения наследия Киево-Русского государства, подмены понятий, фабрикация источников, искажение фактов, распространение мифов, насаждения стереотипов мышления с целью манипуляции историческим сознанием. Начиная с Карамзина и Погодина, российские историки создавали и набросали образ врага на соседей Украины и другие страны – Польское королевство, Великое княжество Литовское, Венгрию, Румынию, Австрию, Германию, Крымское ханство, Турцию, Швецию, формируя миф о том, что единственным защитником и гарантом существования украинского народа являлась Россия. Во времена СССР насаждался синдром общего врага – “империалистический Запад и США”. Тень образа врага падала и на Украину, потенциал которой использовался в интересах России. Развенчивается курс путинского режима по привлечению достижений исторической науки к реализации агрессивной политики Российской Федерации, идеологических манипуляций на фоне развязанной ею оккупационно-гибридной войны против Украины.

Ключевые слова: российская историография, Украина, образ врага, манипуляции сознанием, фальсификация, искажение фактов, агрессия, гибридная война.

Yaroslav Kalakura

CONSTRUCTING OF AN ENEMY IMAGE AS A TECHNOLOGY OF RUSSIAN HISTORIOGRAPHY AND ADVOCACY MANIPULATIONS

In the article is analyzed origin of classical and modern Russian historiography from the perspective of forming in it concept “eternal and common enemies of Russia and Ukraine” by assigning legacy of Kyiv Rus state, substitution of concepts, fabrication of sources, distortion of facts, spreading of myths, imposition of stereotypes for the purpose of manipulating historical consciousness. Starting from M.Karamzina and M.Pohodina, Russian historians sketched and created the image of the enemy in neighboring of Ukraine and other countries - Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, Hungary, Romania, Austria, Germany, the Crimean Khanate, Turkey, Sweden, creating a myth about the only protector and guarantor of the existence of the Ukrainian nation is Russia. In Soviet times propagated syndrome of common enemy – “Imperialist West and the US”. The shadow of an enemy also fell to Ukraine, the potential of which was used for the benefit of Russia. Dethrone rate on the Putin regime attract achievements of historical scholarship to implement an aggressive policy of Russian Federation, ideological manipulation on the background of solving her occupation and hybrid war against Ukraine.

Key words: Russian historiography, Ukraine, image of an enemy, manipulation of consciousness, falsification, distortion of facts, aggression, hybrid warfare.